

BİBLİYOGRAFYA :

Hikmet Çevik, *Tekirdağ Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1949; *Belediyeler Yıllığı*, Ankara 1950, III, 524; Besim Darkot – Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s. 112-113; Besim Darkot, “Tekirdağ”, *İA*, XII/1, s. 133-135; Metin Tuncel – Kemal Göçmen, “Köyceğiz-Fethiye Yöresinde Bazı Coğrafi Gözlemler”, *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, X/18-19, İstanbul 1973, s. 127; Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, Ankara 1987, I, 150, 214, 377; Ferhan Geziçi, “Trakya’da Kentsel Yerleşmeler, Eğilimleri ve Bölgesel Gelişmedeki Rollerini”, *Trakya’nın Bugünü ve Geleceği İçin Trakya’da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu, Bildiriler Kitabı (3-6 Ocak 1996, Çorlu)*, Denizli, ts., s. 3, 6; Şaduman Sazak, “Trakya Bölgesinde Kentleşmenin Tanım Topraklarına Etkisi”, a.e., s. 70; Mehmet Serez, *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Ankara 2007; Ahmet Ardel, “Marmara Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler”, *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, IV/7 (1956), s. 4, 5; Bedriye Tolun, “Tekirdağ Şehir Nüfusu”, a.e., X/18-19 (1973), s. 155-166; Suraiya Faroqhi, “İstanbul’un İlaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı”, *Gel.D.* 1979-1980 özel sayısı (1981), s. 139-154; F. Babinger – [M. Bazin], “Tekirdağ”, *EP²* (Fr.), X, 443-444.

METİN TUNCEL

TEKİŞ, Alâeddin

(ö. 596/1200)

**Hârizmşahlar Devleti hükümdarı
(1172-1200).**

Hârizmşah İlarıslan b. Atsız'ın büyük oğludur. Alâeddin Muhammed Tekiş, İlarıslan döneminde Cend valiliğine tayin edildi. Babasının ölüm haberini aldığı anda başşehir Gürgenç'e gitmek için Cend'den ayrıldı. Bu sırada Gürgenç'te bulunan küçük kardeşi Sultan Şah Mahmud annesi Terken Hatun'un nüfuzu sayesinde tahta çıkarıldı. Bu durumu kabul etmeyen Alâeddin Tekiş, Karahıtaylar'dan askerî destek alarak Hârizm'e hareket etti. Terken Hatun ve Sultan Şah Mahmud ona karşı koymayacaklarını anlayıp Gürgenç'i terketmek zorunda kaldılar. Alâeddin Tekiş başşehir girerek tahta oturdu (568/1172). Bu olayın ardından Terken Hatun ile Sultan Şah, Horasan hâkimi Müeyyed Ay-aba'ya başvurdu ve ondan sağladıkları yardımla Hârizm üzerine yürüdüler. Subarlı'da yapılan savaşta Müeyyed Ay-aba hayatını kaybetti (569/1174), kısa bir süre sonra Terken Hatun da yakalanarak öldürüldü. Fakat Sultan Şah saltanat iddiasından vazgeçmedi, bu defa Gurlular'dan yardım istedi. Gur Hükümdarı Sultan Gıyâseddin Muhammed, bunu Alâeddin Tekiş aleyhine kullanılabilecek bir fırsat şeklinde değerlendirdi Sultan Şah'ı bir hükümdar gibi karşıladı. Sultan Şah'ın Gurlular'la anlaş-

ması Alâeddin Tekiş'i kuvvetli bir devletle karşı karşıya getirdi. Bu sırada Alâeddin Tekiş'in Karahıtaylar'la bağlarını koparmasını isteyen Sultan Şah, Gur hükümdarının da teşvikiyle onlardan yardım istedi. Hârizm'i zaptetmek için harekete geçen Karahıtay ordusu Gürgenç savunmasını aşamayıp geri çekildi. Sultan Şah, Horasan'a yönelerek Merv, Serahs ve Tûs'a hâkim oldu (576/1181). Alâeddin Tekiş kardeşinin bu faaliyetlerine tepki vermeyip ordusunu güçlendirmeyi ve devletini daha sağlam temeller üzerine oturtmayı tercih etti. Siriderya ötesinin devlet için taşıdığı önemin farkında olan Tekiş bu bölgede askerî ve ticarî kazançlar sağlayacak hamleler yaptı. Bunun sonucunda bozkırda yaşayan Kıpçak Türk kitleleri onun etrafında toplanmaya başladı. Stratejik önem taşıyan Cend şehrine oğlu Nâsirüddin Melikşah'ı tayin etti. Hârizm kuvvetleri şehri üs olarak kullanıp Siriderya ötesinde faaliyetlerde bulundular. Barçınlîkent ve civarının ülkeye katılması ve bir Türk boyu olan Uranlar'ın reisi Alp-Kara'nın Tekiş'in hizmetine girmesiyle Hârizmşahlar ordusu daha da kuvvetlendi. Alâeddin Tekiş bu kuvvetlerle harekete geçip Karahıtaylar'a bir darbe indirmek amacıyla Mâverâünnehir seferine çıktı ve Buhara'yı ele geçirdi (578/1182). Bunun ardından sultan unvanını kullanmaya başladı.

Öte yandan Horasan'a hâkim olan Sultan Şah'ın Herat'a kadar uzanan bölgeye akınlar yapması Gurlular'ı Tekiş'le iş birliğine sevketti. Bu gelişmeyi haber alan Sultan Şah kardeşi Tekiş'e elçi gönderip kendisine tâbi olduğunu bildirdi ve aleyhinde düzenlenen ittifakı bozdu. Ancak tehlike geçince hücumlarına tekrar başlaması Alâeddin Tekiş'i Horasan'a bir sefer düzenlemeye mecbur etti (582/1186); 583 (1187) baharında bölgenin önemli şehri Nişâbur'u ele geçirdi. Böylece Horasan'ın batısını kendisine bağladığı gibi Mâzenderan'ı da hâkimiyeti altına aldı. Merv civarındaki hâkimiyetiyle yetinmek zorunda kalan Sultan Şah ise Câm, Bâharz ve Zîripil'in kendisine verilmesi halinde Tekiş'in hükümdarlığını tanıyacağını bildirdi. Alâeddin Tekiş, kendisine meşrû hükümdarlık imkânı veren bu gelişme üzerine Tus'un Râdekân koruluğunda görkemli bir törenle tahta oturdu (585/1189). Ardından dikkatini İrâk-ı Acem bölgesine çevirdi. Bu bölgede 583 (1187) yılından itibaren hâkimiyet mücadelesi şiddetlenmiş, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile Atabeg Kızılarslan Osman arasında baş gösteren mücadeleye bölgeyi

ele geçirmeye çalışan Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh da katılmıştı. Sultan Tuğrul halifenin ordusunu mağlûp etti (584/1188); fakat Atabeg Kızılarslan'a karşı aynı başarıyı gösteremedi. Atabeg'in 587'de (1191) muhalifleri tarafından öldürülmesi üzerine nüfuzlu kumandanlar buldukları bölgelerde müstakil hareket etmeye başladılar. Bu sırada Rey ve civarının hâkimi Kutluğ İnanç, Tekiş'ten yardım istedi. Tekiş bu teklifi kabul edip harekete geçti ve Taberek Kalesi'ni ele geçirerek bölgeye hâkim oldu. Alâeddin Tekiş, Sultan Şah'ın Hârizm'e yürüdüğünü öğrenince hemen başşehirine yöneldi; Sultan Şah bir defa daha Hârizm'i ele geçirme planından vazgeçmek zorunda kaldı, ancak Hârizm tahtı üzerindeki iddiasını sürdürdü. Bir yandan Mâzenderan ispehbedi, öte yandan Sultan Tuğrul ile temas geçip Horasan'ın pay edilmesi hususunda onlarla anlaşta. Bunun üzerine Sultan Tekiş ispehbedin hâkimiyetindeki Bistâm ve Damgan'ı ele geçirdi, Esterâbâd'ı tahrip ettirdi. Tekiş'in akınları Taberistan'a kadar uzandı. Daha sonra Sultan Şah'ın önemli merkezlerinden Serahs'ı ele geçirdiği sırada Sultan Şah vefat etti (589/1193).

Alâeddin Tekiş, İrâk-ı Acem'den ayrılınca Sultan Tuğrul, Taberek Kalesi'ni ele geçirdi ve Hârizmli kumandanları hapsedtirdi. Ardından Bistâm ve Damgan'a yürüdü. Kutluğ İnanç, Alâeddin Tekiş'i bir defa daha bölgeye davet etti. Bu sırada Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh ustaca bir siyaset izleyerek Sultan Tuğrul'a ait bütün bölgeleri Tekiş'e verdiği dair bir menşur gönderdi. Sultan Tekiş 1194 baharında Irak'a yöneldi. Sultan Tuğrul savaş için harekete geçtiyse de askeri onu terketti ve savaşa devam ettiği sırada yakalanıp öldürüldü (Rebûlevvel 590 / Mart 1194). Böylece Irak Selçuklu Devleti sona erdi. Alâeddin Tekiş, İrâk-ı Acem'in merkezi Hemedan'a gidip tahta oturdu (4 Receb 590 / 25 Haziran 1194). Abbâsî halifesi bir taraftan Tekiş'in Irak Selçuklularına karşı yürümesini teşvik ederken diğer taraftan vezirinin kumandasında 10.000 kişilik bir orduyu bölgeye göndermişti. Sultan Tekiş bu orduya geçit vermediği gibi Dînever'e kadar ilerledi. Ardından Rey'in idaresini oğlu Yûnus Han'a bıraktı ve kumandanlarından Mayacık'ı ona atabeg tayin ederek geri döndü.

Sultan Alâeddin Tekiş 1195'ten sonra daha çok ülkenin doğu sınırındaki gelişmelerle uğraşmak zorunda kaldı. Sığnâk'taki Kıpçak reislerinden Katır Buku Han üzerine sevkettiği orduda bulunan Uranlar

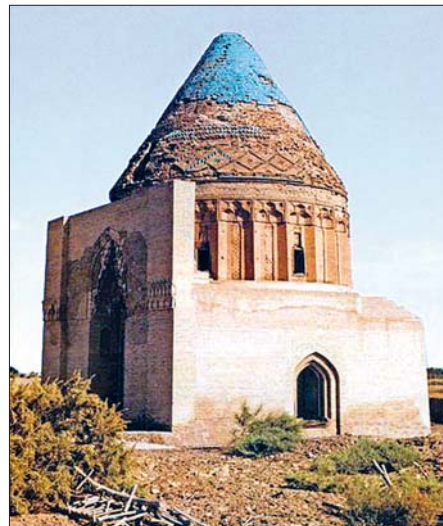
karşı tarafa geçince yenilgiye uğradı. Ardından Horasan'a vali tayin ettiği oğlu Kutbüddin Muhammed ile birlikte tekrar harekete geçti ve Katır Buku'yu esir edip Kıpçaklar'ı itaat altına aldı. Kıpçak, Uran, Kanglı gibi Türk boylarını kendisine bağlamak amacıyla bölgedeki Türk beylerinden birinin kızı olan Terken Hatun ile evlendi. Bu evlilikten sonra Hârizmşahlar Devleti'nin hükmettiği bölgelere kalabalık Türk grupları gelmeye başladı. Hârizmşahlar ordusuna alınan bu gruplar aynı zamanda devletin yapısını ve karakterini derinden etkiledi.

Alâeddin Tekiş'in doğudaki faaliyetleri sırasında Irâk-ı Acem'de yeni gelişmeler ortaya çıktı. Hemedan'a hâkim olmak için harekete geçen Kutluğ İnanç, Mayacık tarafından yenilgiye uğratıldı; ancak halifeden yardım alarak Mayacık'ı geri çekilmeye mecbur etti. 591'de (1195) Hemedan'a giren Halife Nâsır-Lidînillâh'ın kuvvetleri İsfahan'ı ve çevresini zaptetti. Tekiş ertesi yıl Hemedan'a yeniden hâkim oldu. Onun ayrılmasının ardından bölgede yine karışıklıklar baş gösterdi. Bölgede hâkimiyeti ele geçirme arzusunun vazgeçmeyen halife bu defa Nüreddin Gökçe'yi Hârizmşah kuvvetleri üzerine gönderdi. Bu tehlikeyi de bertaraf eden Mayacık, bir süre sonra halifenin teşviki ve yardımıyla bağımsızlığa heves edip Hemedan'ı aldı ve Tekiş'in torunu Erboz Han'ı İsfahan'dan uzaklaştırdı. Alâeddin Tekiş 594 (1198) yılında bölgeye gelerek Mayacık'ı yakaladı. Halifenin tahriklerine kapılan bu güçlü kumandanını affedip Cend bölgesine sevketti. Sultan Tekiş'in kuvvetlerinin bir defa daha bölgede görünmesi karşısında halife Horasan, Türkistan ve Irâk-ı Acem'in saltanat menşurunu kendisine göndermek zorunda kaldı. Alâeddin Tekiş, veziri Nizâmülmülk Mes'ûd b. Ali'nin öldürülmesinin (593/1197) ardından oğlu Kutbüddin Muhammed'in emrindeki kuvvetleri Bâtıniler üzerine sevketti. Zor durumda kalan Bâtıniler itaat arz edip 100.000 dinar ödeyerek Kutbüddin Muhammed ile anlaşma yoluna gitti. Bâtıniler'e karşı kesin netice almak isteyen sultan hasta olmasına ve hekimlerin uyarılarına rağmen ikinci bir orduyla sefere çıktı. 20 Ramazan 596 (4 Temmuz 1200) tarihinde Nesâ civarında vefat etti. Cenazesi oğlu Kutbüddin Muhammed tarafından Hârizm'e götürülerek Gurgence'ye yaptırdığı büyük medresenin türbesine defnedildi.

Sultan Alâeddin Tekiş âdil, merhametli, güzel ahlaklı, bilgili ve kabiliyetli bir hü-

kümdardı. Hanefî fikhına vâkıftı. Reşîdüddin Vatvât, Seyfî-yi Nişâbü'rî, Kemâleddîn-i İsfahânî ve Avfî gibi şairler kendisini övmüş, Avfî eserinde onun bir rubâîsine yer vermiştir (*Lübâb*, I, 41). Edip, şair ve âlimleri himaye eden Tekiş'in kendisi de iyi bir edip ve şairdi. Reşîdüddin Vatvât, Alâeddin Tekiş tahta çıktığında çok yaşlı olmasına rağmen onu tebrik etmek için sedye ile saraya götürülmüş, bir rubâî yazarak kendisini tebrik etmiş ve ölünceye kadar sarayında kalmıştır (Hind Hüseyin Tâhâ, s. 318-319). Reşîdüddin Vatvât '*Umdetü'l-buleğâ'* ve '*uddetü'l-fuşahâ'*, Fahreddin er-Râzî *Câmi'u'l-'ulûm ve Haddâ'iku'l-envâr fi haqâ'iki'l-esrâr* adlı eserlerini ona ithaf etmişlerdir. *et-Teveşşül ile't-teressül* adlı münşeât mecmuasının müellifi Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî Tekiş'in sarayında görev almış ve huzurunda Atâ Melik Cüveynî'nin büyük dedesi Bahâeddin Muhammed b. Ali ile edebî konularda tartışma yapmıştır (Ghulam Rabbani Aziz, s. 229-230, 238). Sultan Alâeddin Tekiş döneminde Hârizmşahlar Devleti bölgenin en güçlü ordularından birine sahip, idarî sistemi sağlam büyük bir devlet niteliğini kazanmıştı. Bu yönüyle Tekiş, Hârizmşahlar hânedanının en büyük şahsiyeti olarak değerlendirilebilir. Oğlu Alâeddin Muhammed'in ilk başarılarını da bizzat kendisi hazırlamıştır. İran'daki bazı yerli hânedanları, atabegleri, belirli bir tarihten sonra Gurlu hükümdarlarını kendine tâbi kılan Tekiş bütün İran'ı Hârizmşahlar'ın hâkimi-

Sultan Alâeddin Tekiş'in Gurgence'teki türbesi

yeti altında birleştirmeye çalışmış, ancak bu isteği oğlu Muhammed tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Alâeddin Tekiş "han" unvanının yanı sıra "melik-i Hârizm, hudâvend-i âlem, pâdişâh-ı benî Âdem, seyyidü mülûki's-Şark ve'l-Garb, şehriyâr-ı İrân ve Tûrân, Ebü'l-Muzaffer, el-melikü'l-'azam" gibi unvan ve lakapları da kullanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Reşîdüddin Vatvât, '*Umdetü'l-buleğâ'* ve '*uddetü'l-fuşahâ'*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3302, vr. 27^a-45^b; Muhammed b. Müeyyed, *et-Teveşşül ile't-teressül* (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315 hş., bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Avfî, *Lübâb*, I, 40-41; ayrıca bk. İndeks; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Siret-i Celâleddîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Mütebbâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, bk. İndeks; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), I-III, bk. İndeks; A. Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allâh: 1180-1225*, Berlin-New York 1975, bk. İndeks; Hind Hüseyin Tâhâ, *el-Edebü'l-'Arabî fi iktimî Hârizm*, Bağdad 1396/1976, s. 42, 46, 315, 318-319; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 24-36, 229-230, 238, ayrıca bk. İndeks; Afâf Seyyid Sabra, *et-Târîhu's-siyâsi li'd-devleti'l-Hârizmiyye*, Kahire 1407/1987, s. 61-95; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks; İbrahim Kafesoğlu, *Hârizmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, s. 84-144; Aydın Taneri, *Hârizmşahlar*, Ankara 1993, s. 25-30; Yusuf Hikmet Bayur, "Hârizmşâh Alâü'd-dîn 'Tekiş'in Adı Hakkında", *TTK Belleten*, XIV/56 (1950), s. 589-594; M. Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 269-271; M. N. Şahinoğlu, "Vatvât", *a.e.*, XIII, 238.

MERYEM GÜRBÜZ

TEKİT

(التكيد)

Bir kelime veya cümleyi lafız yahut mânaca pekiştiren sözel öğeler anlamında nahiv ve belâgat terimi.

Sözlükte "güçlendirmek, sağlam hale getirmek" anlamındaki **ekd** kökünden türeyen **te'kid** "sağlamlaştırmak, pekiştirmek" demektir. **Vekd**, **tevkîd** de aynı mânada kullanılır. "Sözü pekiştirmek" anlamında daha çok **te'kid**, "yemini pekiştirmek" anlamında ise **tevkîd** kelimesi tercih edilir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vkd" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ekd", "vkd" md.leri; krş. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 397). Bir kelime veya ifadenin pekiştirmeli anlatımı Arap dili ve belâgatının köklü üslûplarından olup en eski gramer kitaplarında da **te'kid** ve **tevkîd** terimleri yer almıştır. Halîl b. Ahmed'e nisbet edilen *el-Hurûf ve'l-edevât*'ta (s. 363, 396, 505) **tevkîd** "nûn"larından, yine ona nisbet edilen *Kitâbü'l-Cümel*'de **te'kid** "lâm"ı ve **te'kid**